

БЪЛГАРСКОТО МЪЖКАРСТВО В ЗАЕМКИ ОТ ОСМАНСКИ ТУРСКИ: МЪЖКАРСТВОТО КАТО В ПРИКАЗКА

МАКСИМ СТАМЕНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“, БАН
maxstam@bas.bg

BULGARIAN MANLINESS IN LOANS FROM OTTOMAN TURKISH: MANLINESS AS IN A FAIRY TALE

MAXIM STAMENOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
maxstam@bas.bg

In 1888 Stoyan Zaimov in his review of the biography of Christo Botev, published the same year by Zahari Stoyanov, agrees with him that Botev was a remarkably handsome young man. For this purpose he uses the qualification *levant-gidiya* that is not to be found in the biography itself. The question discussed in the present article revolves around the challenge is it acceptable to qualify Christo Botev for whatever purposes with two Turkish loan words? And in broader terms, what are the reasons for Turkisms to enter Bulgarian language as honorific for naming aspects of manliness and/or manfulness, as it looks rather inconsistent at its face value to accept such words if Bulgarians were supposed to fight Ottoman oppression? The answer provided is not in black and white only. On the one hand, *gidiya* and *levant* entered and were in use in the folklore and from there in the Bulgarian literary tradition with highly positive meaning and connotations. On the other hand, Zaimov may have used their combination with double-talk intention, as *gidi* in Turkish itself was never in use in a positive, but rather in a quite negative sense of “*dial.* scoundrel” or “pimp, asshole”.

Keywords: culture-specific concept of manliness, Turkish loans in Bulgarian, language contacts, cross-cultural impact

1. Увод

Идеята да се заема със семантиката на поетично възпяното мъжкарство в/с турцизми ми даде коментар на Стоян Заимов в негово обсъждане на биографията на Христо Ботев от Захари Стоянов (Стойанов/Stoyanov 1980), в което Заимов/Zaimov (2004: 273) се съгласява с биографа, че Ботев е бил рядък и личен хубавец, и за целта го квалифицира като „**левент-гидия**“ – израз, какъвто не откриваме при З. Стоянов. Това не е единствена по рода

си употреба от страна на Заимов.¹ Илчев (вж. Илчев/Pchev 1974) открива в мемоарното произведение *Миналото* на същия автор следния пример:

- (1) Хаджи Ставревите синове са родопски **левент-гедии**: високи, плещести, здрави, мустакати – камък да стиснат, вода ще пусне, дете се е рекло.

Значението на съчетанието е изтълкувано, както се вижда, преди всичко с оглед на външния вид и силата на именуваните мъже. Връзката с буйния нрав, за който става дума по-нататък в цитирания случай, остава да се изведе на тяхна база.

В предлаганата статия ще потърся отговор на въпроса допустимо ли е Христо Ботев да бъде описван като **левент-гидия**, т.е. с помощта на сдвоен за целта турцизъм от османско време. И по-широко, какви са причините в българския език да навлязат като хонорифични за именуването и описанието на мъжкарството думи от турски, което може да ни изглежда нелогично или дори парадоксално, след като сме се борили против османското владичество, осмисляно като робство.

В народното творчество и в класическата ни литература, която се основава на него, двете заемки се асоциират като хонорифични епитети за буйни и представителни младежи най-вече в българския фолклор. Те са твърде интересни като обект на изследване, защото са единствените два турцизъма, които през народното творчество са проникнали във високия регистър на българския книжовен език, когато става въпрос за качества на мъже. **Гидия** днес е явно остаряло и се среща преди всичко в текстове на народни песни, но **левент** и в съвременен контекст може да се употреби с високо положително значение при общуване.

2. *Левент*

Левент е по своему уникален случай на заемане, тъй като е единственият суперлатив за човек в турски, който и в български изпълнява същата функция и до ден днешен, като намира място в книжовния ни език. От тази гледна точка като че ли има логика в това да опишем с негова помощ категорично позитивно външния облик и поведението на такъв личен и представителен момък, какъвто е бил Ботев според свидетелствата на неговите съвременници.

Историята на *levant* в турски намира израз в структурата на неговите значения, както те са представени от Добрев (вж. Добрев/Dobrev 2009). Думата идва от персийски и първоначално е била очевидно отнесена към снажните и представителни младежи, които са избирани да служат като моряци:

Levent същ., перс., ист., воен. Род войска във флота и бреговата охрана (Добрев/Dobrev 2009).

Levent същ., перс. Левент (Добрев/Dobrev 2009).

Levent прил., прен. Висок и строен (Добрев/Dobrev 2009).

Levent hist. Irregular military force; marines; fig. fine/well-built lad (Hony, Iz 1984).

Levent 1. großgewachsen und gut aussehend (junger Mann). 2. hist. irreguläre Truppe zur Niederhaltung meuternder Janitscharen. 3. hist. Marinesoldaten. 4. Kettbaum (am Webstuhl). 5. naut. Kette am Lukendeckel. 6. n. pr. Stadtteil von Istanbul (Steuerwald 1988).

Levent I 1. 1) *ист.* Матрос (в эпоху янычаров). 2) *ист.* Нерегулярные войска. 3) Искатель приключений; авантюрист. 4) Работник. 2. 1) Видный, статный, стройный и сильный. 2) Свободный, независимый (Баскаков и др./Baskakov et al. 1977).

Levent II мор. Цепь кормовой крышки иллюминатора (Баскаков и др./Baskakov et al. 1977).

Leventlik Статность, стройность; красота (грациозность) движений (Баскаков и др./Baskakov et al. 1977).

Твърде подробни са описанията на структурата на значенията на тази дума в речника на Щойервалд (Steuerwald 1988) и на Баскаков и др. (Баскаков и др./Baskakov et al. 1977). Интересно е да се отбележат и разликите между тях откъм структурата на описаните значения, както и изборът на Баскаков да идентифицира *levent* като два различни омонима – нещо, което Щойервалд не прави. Добрев (Добрев/Dobrev 2009) отива още по-далеч и тълкува *levent* като три различни думи, като разликата между втория и третия омоним е на базата на разграничението им – респективно като съществително и прилагателно. Най-пестеливо е описанието в Хони и Из (Hony, Iz 1984).

При съпоставка виждаме, че едно от положителните значения в турски се припокрива напълно с това в български – при Добрев (Добрев/Dobrev 2009) *levent* се тълкува с **левент**. Спорно е обаче има ли налице втора такава заемка в книжовния език, що се отнася до високия му поетичен регистър. Кандидат би била например **дилбер** за външен вид на жена (също от народните песни), но дори и тя не може да се сравни с **левент**, защото се възприема като явно остаряла. Единствената употреба днес, с която тази дума се свързва, е припевът към народната песен „Дилмано, **дилберо**, кажи ми как се сади пиперо“, при условие че днес саденето на пипер не се счита за престижна дейност.

На този фон заслужава да обърнем в детайли внимание на това в какво се състои съдържанието, което се приписва на **левент** в българския език:

Левент и **левен** прил. неизм. Юнак, юначина, забрутеный, здравеняк, здравица, млад, зелен. *Имам син левент, млад и зелен, юнак* (Геров/ Gerov 1975).

Левенство и **левентство** Юначество, юначина, юначество (Геров/ Gerov 1975).

Левентувам Ходя левент, ергенувам, момувам. *Димке ле, Димке църноока, / Доста си ми ергенувала, / Ергенувала, левенувала, / Ергенско рухо носила.* Нар. песен (Геров/Geov 1975).

Левент нар., поет. Строен, едър и силен момък [Думата е заета в турски от италиански, а в италиански от още по-стара гръцка форма за „пирати от Анадола, Мала Азия“.] (БЕР/BER 1971–).

Левент поет. 1. Строен, снажен, силен, напет млад мъж; хубавец, юнак. 2. *диал.* Ерген, обикновено млад. 3. като *прил. неизм., нар.-поет.* а) Млад, здрав, строен, снажен; б) епитет за стройна, снажна мома или млада жена (РБЕ/RBE 1977–).

Левентувам диал. Живея волно, безгрижно, тъй като още не съм задомен; ергенувам, момувам (РБЕ/RBE 1977–).

Левент Строен, едър и силен мъж, обикн. младеж (БТР/BTR 1994).

Левентство Юначество (БТР/BTR 1994).

Левент 1. Много висок и здрав, силен мъж, обикн. млад. 2. като *прил.* Който е висок, здрав и силен. *Левент Никола* (Буров и др./Burov et al. 2000).

Левент Юнак, здравеняк (Милев и др./Milev et al. 2000).

Левент прил. висок и здрав, силен млад мъж. (тур. *levant* – строен, здрав човек, първоначално пленник от Близкия изток) (Кръстева/Krasteva 2003).

Както се вижда от справката в речника на Н. Геров (Геров/Geov 1975), никога не е късно дадена заемка да ни изненада, ако не при директна съпоставка между български и турски, то при употреби в различни епохи в историята на самия български език. Двата примера от народни песни, които той привежда за **левент** (те не са възпроизведени по-горе), се отнасят за моми – **левент** Цвета и „**левент** ходенето“ на друга девойка, Патрона! Също така се оказва, че както **левентувам**, така и **ергенувам** могат да се употребят като синоними на *момувам*! И то при положение че **левент** може да значи „юнак“, а **левентство** „юначество“. Това ако (не) е патриархат... Очевидно в случая трябва да разграничим две различни значения на основната дума и нейните производни (което Геров не е прокарал по еднозначен начин) – едното се отнася до външен вид, здраве, сила и юначество на мъж, а второто е унисекс характеристика на базата на неутрализацията на **ергенувам** – *момувам*. По същата логика и **сербез** и **сербезовам** в съответно значение са били отнасяни както към момци, така и към моми (и в това си значение не са се възприемали като пейоративни в народното творчество). Но всички тези значения и употреби към ден днешен са остарели дотолкова, че се учудваме, когато ги срещнем и като тълкувания в речници, и в народни песни.

БЕР/BER (1971–) извежда етимологията на заемката **левент** от италиански, но далеч по-вероятно е тя по произход да е персийска. Ако се вър-

нем към нейния корен, можем само отново да се впечатлим как между различни езици и култури значението на номинално една и съща дума може да започне от „род войска във флота и бреговата охрана“, за да стигне до „**ергенско** рухо носене“, т.е. моминско кипрене и палуване, в български. На този именно фон проличава най-добре семантичният ѝ потенциал в българския език, тъй както е представен в РБЕ (РБЕ/РВЕ 1977–) както с оглед на семантичните разграничения и обяснения, така и на стилистичните маркировки *поет.* и *нар.-поет.*, от които проличава нейното проникване във високите стилове на българския.

В БНК с **левент** има много примери, но значителна част от тях са за личното или фамилното име **Левент** от съвременния турски, т.е. при новини за личности в съвременните медии. В първата ясно очертана подгрупа употреби не като лично име става въпрос за такива от народното творчество или с историческа тематика:

- (2) [...] син-зелен **байряк** да нося, млад **байрактарин** да бъда, че съм бил **левент** в снагата, че съм бил юнак в сърцето (*БНПП*, т. III, 1981).
- (3) Тази **левент** Румена много се харесвала на турците, та мнозина се опитвали да я **потурчат**, дори паланешкият **каймакамин** сполучил да я граби, но скоро я освободил поради бунт у селяните (*Бълг. нар. творчество в XII т.*, т. XI, 1963).
- (4) Захвърли Чер-Чемер **седефена** двустволка, пречупена в гърба на лют **левент низам**, и да му залови мартината. Едвам приведен – с щика си го хрянса през гръбнака (П. П. Славейков, *Съч.*, т. 3, 1958).
- (5) [...] там възнак повален юнак се бий и мята, до него тръшнато заврял си е главата в снегът **левент читак**, и алената кръв из зинали уста ручи (П. П. Славейков, *Съч.*, т. 3, 1958).
- (6) Но ето в мрака се разигра кон, зазвъниха подкови по **калдъръма** и сред светлината се показва други конник. Черен, разлютен и лъснат от пот беше конят му, разпуснал тежка грива, сам той беше млад, **левент**, с рус **перчем** под накривения **калпак**, с развени **чепкени** отзад (Йордан Йовков, „Божура“, *Старопланински легенди*, 1972).
- (7) Но по-късно и сам Гроздан започна да ѝ вярва. По това време той току-що беше се завърнал от служба. Наместо предишното голобрадо момче, хрисимо и послушно, с една почти моминска срамежливост, нещо, което тъй много подкупваше някога, сега се яви заякнал и възмъжал **левент**, със засукани черни мустачки, отворен, самоуверен и смел (Йордан Йовков, *Събр. съч.*, т. IV, 1977).
- (8) Дъбакът беше русолик **левент**, с обичливо лице, на което придаваха особена хубост големите му сини очи. Той бе **ерген** и като че не мислеше да се жени. В село човек прехвърли ли тридесет лазарника, мъчно може да се ожени (Елин Пелин, *Ветрената мелница*, *Събр. съч.*, т. II, 1976).
- (9) Скоро загинал и Деян, брат на покойния Стоичко. От черкезки ка-

ми починали други искровци. Тогава се появили трима **левент** момци с яки мишци, които успели да вразумят по-буйните **черкези** и турци. Те били Лютако от Мала Църква, Црън Косто от Бели Искър и Коте Чомпало от Маджаре. Последният живял над сто години (Асен Христофоров, *Самоков*, 1962).

- (10) Гледаш го сега, че ходи прегърбен и кашля като от просеклица, ама **левент** беше едно време, хубавец беше даскал Петко и като запееше за Хайдут Сидер и Черен Арап, настръхваха ни **перчемите** и мравунки ни запълзяваха по гърбовете (Чудомир, *Съч.*, т. 2, 1980).

Както вече стана дума, в по-старите употреби с **левент** е можела да бъде именувана и мома. Налице са две съчетания: „лют **левент низам**“ и „**левент читак**“ от творчеството на Пенчо Славейков, от които проличават опитите на автора да експериментира с експресивните възможности на турцизмите при тяхно съчетаване, така че физическите качества на **левент** да не предполагат автоматично положителни черти в други отношения.

Интересни са двете употреби, всяка иронична по своему, на **левент** при Богомил Райнов, като първата е от криминален роман от социалистическо време, а втората от постсоциалистическо и се отнася за президента Петър Стоянов по повод негово искане да бъде преразгледан въпросът с мнимото българско участие в атентата срещу папа Йоан Павел Втори:

- (11) Вместо отговор пред нас щръква някакъв **левент** в костюм на лилаво райе и с **пембена** вратовръзка. Познатият тип: здрав като бик и почти толкова умен. Фамилиарен и порядъчно пиян, той кани дамата ми на танц (Богомил Райнов, *Само за мъже*, 1989).
- (12) Тия измишльотини са вече доста изтъркани. – Освежават ги. Неотдавна лично тази отрепка, пардон, този **левент**, президентът, постави пред Италия изискването да се разгледа отново въпросът за участието на България в атентата срещу папата. Хората му заявяват, че въпросът е отдавна приключен и че България няма никакво участие, но **левентът** не мирясва: настоява обвинението срещу нас отново да се повдигне и предишният режим да бъде заклеймен като терористичен (Богомил Райнов, *Ченге втора употреба*, 2000).

Втора значителна подборка представляват употреби на **левент** в съвременния печат, от които се вижда, че днес тази дума се употребява най-вече иронично (поне когато става въпрос за използването ѝ в медиите). Изключението в (14) се дължи на това, че става въпрос за материал с историческа проблематика:

- (13) Я какъв **левент** изглежда генерал Бойко Борисов в новата си униформена дреха! И върнал се, невърнал от посещение в Косово, според *24 часа*: „Вечерта на Сирна неделя ген. Борисов вечеря с премиера Симеон Сакскобургготски“ (*Демокрация*, бр. 67, 19.03.2002).
- (14) Пищят клаксони. Един „водач на МПС“ не издържа и тръгва към

джица с изконни български думи, в които преобладава родовото мислене. От джица слиза **левент** в черно, запасан с **патлак** като базука. Волнодумецът прави кръгом, клаксоните замлъкват. След минута изискана хубавица с излъчване на фолкмадона нехайно излиза от близкото **кафене**, юнакът с **патлака** отваря вратата на джица и след миг уличката се отпушва (*Кеш*, бр. 14, 2004).

- (15) Простите селяни често вземали седналия на капрата до фойтонджията **левент** за княза [Александър Батенберг] и му целували ръка. Като съзнавал, че дължи кариерата си на своите мустаци, Карагъзов се грижел за тях, без да жали време – къдрел ги и ги мажел с помади (*Стандарт*, бр. 4241, 2004).
- (16) Малко по-надолу строен **левент** размахва **чифт** бикини за 1,50 лв. „Днес има промоция и два **чифта** гащи са за 2 лева“, агитира той минувачите (*Стандарт*, бр. 4357, 2005).
- (17) Ел Макферсън взе **левент** за децата, а май и за себе си (*Днес*, www.dnes.bg, 16.03.2011).

При сравнение на представените примери се сблъскваме отново с неочакван проблем – присмехулните употреби, като прецедент е употребата на Богомил Райнов в (10). По-горе твърдах, че **левент** е едва ли не единствената турска заемка, която се използва само положително в български език. Тук обаче не само на едно, а на няколко места, и най-вече в съвременните печатни медии, срещаме употреби, които изглеждат отрицателни. Не става ли въпрос за пейоризиране и на **левент**? В действителност въпросът е по-сложен, тъй като при тези двойствени употреби на **левент** можем да се сблъскаме или с иронична употреба на напълно положителна иначе сама по себе си дума, или с дума, чиято амбивалентност се разгръща в момента. Както се вижда, разграничаването между иронична употреба спрямо амбивалентно значение може да се окаже въпрос с повишена трудност. Според мен налице при **левент** са (все още) иронични употреби, а не пейоризиране на думата и разгръщане на същинско амбивалентно значение. За доказателство, че тази дума е (все още) положителен суперлатив, може да се посочи това, че и други такива, като *велик*, *гений*, *герой* и под., също нерядко се използват в ироничен смисъл.

3. Гидия

Гидия ни представя съвсем различен сценарий на заемане в сравнение с **левент**, както може да се види от тълкуването ѝ в турско-Х речници по-долу:

Gidi същ., прост. Сводник; подлец, мерзавец (Добрев/Dobrev 2009).

Gidi Pander (Hony, Iz 1984).

Gidi (*Schi.*, *gel.* scherzhafter Tadel od. Ausdruck e-s stärkeren Gefühls) 1. *urspr.* Kuppler, Zuhälter. 2. Schweinehund, Schuft, verdammter Kerl. 3. ungezogener Bursche; Bengel, Lausbub. 4. (*hey* ~ ... *hey*) ach, ja (Steuerwald 1988).

Gidi 1. Сводник; плут; подлец, мерзавец, негодяй. 2. *восклицание с щутливым оттенком укора, упрека или сожаления* Ах! Эх! *Нау ~!* Ах, бесстыдник! (Баскаков и др./Baskakov et al. 1977).

ГХС (GHS 2002) я маркира като диалектна по произход, защото посочва за нея значението „scoundrel“, т.е. „мошеник“, което се отклонява от съвременното книжовно в турски, макар да не е несъотносимо с него. Обръща се внимание на възможността *gidi* да бъде използвана като междуметие, както това можем да констатираме и за български например във *Веднага се хващай за метлата, гиди дърта мързелано!*, където това междуметие се използва за подсилване на израз на отрицателно отношение или на шеговита или укорна закачка при обръщение.

Българските тълковни речници създават в замяна представата за буйна мъжка младост, която да се свързва със съдържанието на **гидия**, но все пак с едно изключение:

Гидишки от **гидия** Никакъв. *Гидишка дъще. Довишко, гидишко копиле* (Геров/Gerov 1975).

Гидия (най-често в народни песни) Закачливо прозвище на млад мъж. **Гидийка, гидишница** Жена гидия (БЕР/BER 1971–).

Гидия нар.-поет. 1. Буен, смел и волен момък, мъж. 2. Буйна, смела и волна девойка (РБЕ/RBE 1977–).

Гидия нар. Буен, смел млад мъж, момък; луда глава. *Не остава на мир село луд гидия.* П. П. Славейков (БТР/BTR 1994).

Гидия разг. Буен момък. *Луд гидия* (Буров и др./Burov et al. 2000).

Гидия (тур. *gidi* „хитрец“) **разг.** Смел, решителен и своеволен млад човек (Милев и др./Milev et al. 2000).

Гидийски и гидицки диал. Дяволски, буен, необуздан, проклет. *Там при кладенеца дрънкат менци на луди гидийски моми.* Ив. Вазов. *Юрталана му даде двацет хиляди лева – като на шега. И взе гидицкото му момче, та склони.* Г. Караславов (Илчев/Ilchev 1974).

Гидия нар. Смел, своеволен млад човек; луда глава (GHS 2002).

Гидия липсва в речника на Геров (Геров/Gerov 1975). В допълнението към този речник обаче се появява прилагателното **гидишки** (посочено като производно от **гидия**), което отново наглед парадоксално се тълкува като „никакъв“. Характерно за употребите на **гидийски**, което Илчев (Илчев/Ilchev 1974) регистрира като диалектно, но от друга страна е налице в произведение на Вазов, е, че то приляга и на жени. Най-вероятно в случая става дума за значението „буйна“, което е и отбелязано от него. Останалите значения трудно се свързват с по принцип мирния ритуал на пълнене на менци с вода от кладенеца. В БЕР (БЕР/BER 1971–) се споменават специални производни форми за „жена гидия“ – **гидийка** и **гидишница**.

За **гидия** в БНК също има значителен брой примери:

(18) [...] дорде го е излъгала, после му са в очи присмя: – А бре момко, луд **гидия**, луд **гидия**, **аджамия**! Що са, момко, не ожени [...] (*БНПП*, т. V, 1982).

(19) [...] седнал Марко вино да си пие; му налива мома Ангелина, Ангелина незнайна **гидия**, му налива тая малка чаша, малка чаша седемдесет ока (Г. Керемидчиев, *За правда и свобода. Народни песни*, 1947).

(20) – Митро, гиздава девойко! Море отдека ме познаваш? – Турчине, луда **гидия**! Познавам те, познавам по ръките, по очите (Ст. Веркович, *Народни песни на македонските българи*, 1966).

(21) [...] немой ми **нишан** оставай. Да не ме види снаха ми, она е кучка **гидия**, она ке каже на брата ми, брат ми ке да ме однесе [...] (Ст. Веркович, *Народни песни на македонските българи*, 1966).

(22) – Ка ке кажа на мама, че ми строши стомните? Млад **гидия** я теши: – Трай си, моме, не плачи, я ке купам теб други (П. Михайлов, *Български народни песни от Македония*, 1924).

Както се вижда, **гидия** към днешна дата е явно остаряла дума, чиито употреби се намират почти без изключение в българския фолклор и в исторически извори. Любопитно е все пак да се констатира, че и в този случай това е епитет, който може да бъде отнесен към буйна, вироглава или дори проклета девойка или жена (= „кучка **гидия**“), както и че *млад*, *луд* или *незнайна гидия* може да бъде не само българин, но и турчин (макар че на турски тази дума значеше „сводник“ в книжовния турски или „мошеник“ в балканските диалекти, ако е вярна атрибуцията в ГХС (GHS 2002). Тази объркваша противопоставеност при употребата на **гидия** по линията на мъжко – женско и наше – чуждо заслужава специално отбелязване. Тя обаче може да се дължи и на обстоятелството, че регистрираните по-горе примери може да маркират употреби на значението на турски спрямо значението, което тази дума придобива в български, т.е. в „кучка **гидия**“ например значението да е по линията на оригиналното турско „мерзавка; безсрамница“. Интересното в случая е не възможността да имаме употреба само на положителното или само на отрицателното значение на **гидия** всяко за себе си, а възможността за контекстуално обусловена употреба или на положителното, или на отрицателното, което би могло да се тълкува като проява на енантиосемия.

Гидия не фигурира въобще при Захари Стоянов.² Същото е валидно и за **левент**. Последната дума я има само на едно място от трите най-известни белетристични произведения на Иван Вазов „Под игото“, „Чичовци“ и „Немили-недраги“ (а **гидия** липсва):

(23) Доктор Соколов беше млад човек, на двайсет и осем години, **левент**, с лъскава руса коса, синеок, с открито простодушно лице; с нрав бунен, чудак и лекомислен (Вазов/Vazov 1979: 29).

Именно на този фон като че ли най-добре изпъква употребата на Стоян Заимов. Независимо или дори в разрез с другите най-известни автори от високото българско Възраждане и период на борба за национално освобождение той намира за възможно да именува поета на българската свобода Христо Ботев, що се отнася до неговия външен облик и излъчване на младини, с „**левент-гидия**“ (Заимов/Zaimov 2004: 273). Че това е словоупотреба, в която няма и намек за подбив по адрес на Ботев, проличава и от свидетелството на неговия съвременник, учителя от Калофер Д. Фингов, който лично го е познавал, „Той беше **левент**, строен, хубавец. Вървеше смело и самоуверено“ (цит. по Унджиев, Унджиева/Undzhiev, Undzhieva 1975: 85). Законите на конгруентността при съчетаването на лексикални значения ни повеляват, че след като **левент** е с положителен заряд, подобен трябва да се очаква и за **гидия**. Според тази логика съчетава двете заемки и Константин Величков, но не по адрес на Ботев, а с „обратна отпратка“ към народното творчество:

(24) Отиде Рада при стара майка и дума дума шо е станало с вярно й либе, с **левент гидия**; **хем** дума дума, **хем** сълзи рони. Шо ми е била майка сърцата! (БНК; Константин Величков, *Съч.*, т. I, 1986).

На това място си заслужава отново да си припомним откъде тръгва значението на последната дума – като съществително етимонът *gidi* значи нелицеприятните „сводник“ или „подлец, мерзавец“ (Добрев/Dorbev 2009), така че в самия турски *levant-gidi* би трябвало да се изтълкува като „представителен мерзавец“ или „личен сводник“, т.е. този израз едва ли би могъл да се използва като комплимент при общуване между българи и турци. Заложеното имплицитно противоречие в семантиката на *gidi* спрямо **гидия** по свой начин е осъзнал и осмислил Петко Р. Славейков, когато пише следното стихотворение:

(25) Прославило се Търново със славни гърци владици, най си се много прослави със Панарета **делия**, **делия**, **дели башия**, лудия гръцки владика. Како **гидия** ходеше, враня си коня яздеше, окачен **топуз** носеше, селата обикаляше, сякак народа дереше и грешни **пари** береше; попове си яздеше, груби им думи думаше: – Де **гиди**, старци, магарци! (БНК).

Делия, **делибашия** и **гидия** се римуваат помежду си и това налага определена аналогия в значенията им с цялата имплицитна двойственост. От друга страна, турското *gidi* се използва в стихотворението и като съществително, и като междуметие и така се прокарва аналогия в тяхното значение за сметка на отпратката към „старци, магарци“ като крайни потърпевши от деянията на лудия **гидия**. При това положение няма как да отречем на Славейков силно развит усет за двуострите възможности за употреба на турцизмите за мъжкарство на българска почва, вече налице по време на неговата младост.

В двузначен тон му приглася, що се отнася до употребата на **гиди** като междуметие, и Захари Стоянов:

(26) Поп Грую не се радвал яко-яко в себе си от тая **пашовска** снисходителност, защото знаел, че **пашата** прави това случайно, като не знае още кой стои напреде му, с кого има работа.

– **Хай гиди, заваль попи**, и тебе **комита** правят, а? – казал **пашата** на присмех и се обърнал на другата страна да говори с другиго (Стоянов/Stoyanov 1977: 871).

Пашата още не подозира, че пред него стои станалият страшен за турците по време на Априлското въстание поп Грую от с. Баня, „**керата паз**“, т.е. „поп върл негодник“ (Стоянов/Stoyanov 1977: 872).

4. Заключение: Мъжкарство като в приказка?

Двете турски думи, обсъдени тук, възплащават два различни полюса в характера на заемането у нас от този език:

- **левент** остава единствената по рода си заемка от османски турски за мъж, която и до днес се смята най-високо положително оценъчна и приемлива във високия стил на българския език. В това отношение тя представлява практически безпрецедентен случай;

- **гидия** е на обратния полюс, доколкото е била използвана във високо положителен смисъл в историята на българския език, а на турски има еднозначно маркирано отрицателно значение на „мерзавец, подлец“ или „сводник“ (Добрев/Dobrev 2009).

Но с това парадоксите, що се отнася до тяхната съдба на българска почва, съвсем не се изчерпват. Например кой би могъл да предрече, че мъжкарството като в приказка ще бъде проецирано и върху моминството, тъй като:

- **гидия**, **левент** и техните производни се използват не само за момци, но и за моми (ср. *Мара Гидия*), т.е. констатираме наличие на своеобразен феминизъм в класическия български фолклор, стигнал дори до топонимията.

Проблемът още повече се заплита от обстоятелството, че:

- макар и **левент**, и **гидия** да са заемки от турски, комбинацията **левент-гидия** е неприемлива на турски и това вероятно я прави интуитивно атрактивна за някои от творците ни от времето на високото Възраждане.

Така че отговорът какво правят високо положителните турцизми за мъжкарство в българския език, както виждаме, в никакъв случай не е еднозначен в черно и бяло. От една страна, думи като обсъдените **гидия** и **левент** са навлезли и са се употребявали в устното ни народно творчество с

най-високо положително значение. Но медалът има и своята обратна страна – **гидия** в самия турски в никакъв случай не можем да твърдим, че има положително значение, така че похвалите към турци мъжкари с тях във втория случай и в комбинация са били блокирани.

Липсата или директното отрицание на митологията, свързана с мъжкарството като в приказка, намираме в най-известните текстове от класическата българска литература от периода на борбите за национално освобождение, които са дело на Петко Славейков, Христо Ботев, Любен Каравелов, Захари Стоянов и Иван Вазов. Фолклорният образец на **левенти** и **гидии** при тези автори вече се смята за надживян и/или неподходящ. Реликтивно тази митология остава в българската простионародна култура и до днес, но кодирана в други лексикални облици, като **пич**, **бабаит**, **пехливан(ин)** и под., които възнамерявам да обсъдя при следващ повод.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Всички турцизми в текста са маркирани с получен шрифт.

² На едно място откриваме при него „около Мара **Гидия** се намираше четата на Цанката Дюстабанов из Габрово“ (Стоянов/Stoyanov 1977: 575), но в случая става въпрос за алтернативна версия на топонима Марагидик.

ИЗТОЧНИЦИ / SOURCES

БНК: *Български национален корпус* на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“; <http://search.dcl.bas.bg/> [BNK: *Balgarski natsionalen korpus* na Institutata za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”; <http://search.dcl.bas.bg/>]

Вазов 1979: *Вазов, Ив.* Под игото. София, Български писател. [Vazov 1979: *Vazov, Iv.* Pod igoto. Sofia, Balgarski pisatel.]

Заимов 2004: *Заимов, Ст.* Миналото. Етюди върху записките на Захари Стоянов. София, Парадокс. [Zaimov 2004: *Zaimov, St.* Etyudi varhu zapiskite na Zahari Stoyanov. Sofia, Paradoks.]

Константинов 2004: *Константинов, А.* Бай Ганьо. София, Дамян Яков. [Konstantinov 2004: *Konstantinov, A.* Bay Ganyo. Sofia, Damyan Yakov.]

Стоянов 1977: Стоянов, З. Записки по българските въстания. [Разказ на очевидци. 1870–1876. Т. I–III]. София, Български писател (1884, 1887, 1892.) [Stoyanov 1977: *Stoyanov, Z.* Zapiski po balgarskite vastaniya. Sofia, Balgarski pisatel.]

Стоянов 1980: *Стоянов, З.* Васил Левски (Дяконът). Черти от живота му; Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджа (1867–1868); Христо Ботйов. Опит за биография. София, Издателство на БЗНС (1884, 1885, 1888) [Stoyanov 1980: *Stoyanov, Z.* Vasil Levski. Cherti ot zhivota mu; Chetite v Balgaria na Filip Totya, Hadzhi Dimitra i Stefan Karadzha. Sofia, Izdatelstvo na BZNS.]

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Баскаков и др. 1977: *Баскаков, А. Н.* и др. (ред.). Турецко-русский словарь. Москва, Русский язык. [Baskakov et al. 1977: *Baskakov, A.N. et al.* (red.) *Turetsko-russkii slovar'*. Moskva, Russkii iazyk.]

БЕР 1971–: *Георгиев, В. и др.* (отг. ред.). Български етимологичен речник. Т. I–VII. София, Издателство на БАН, 1971– [BER 1971–: *Georgiev, V. et al.* (otg. red.) *Balgarski etimologichen rechnik*. Т. I–VII. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

БТР 1994: *Андрейчин, Л. и др.* Български тълковен речник. 4-то изд., допълнено от Д. Попов. София, Наука и изкуство. [BTR 1994: *Andreychin, L. et al.* *Balgarski talkoven rechnik*. 4-to izd., dopalнено ot D. Popov. Sofia, Nauka i izkustvo.]

Буров и др. 2000: *Буров, Ст. и др.* (съст.). Тълковен речник на българския език. Велико Търново, Gaberoff, 2000 [Burov et al. 2000: *Burov, St. et al.* (sast.) *Talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo, Gaberoff.]

Геров 1975: *Геров, Н.* Речник на българския език. Фототипно издание. Т. I–VI. София, Български писател, 1975 (1895–1908) [Gerov 1975: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Fototipno izdanie. Т. I–VI. Sofia, Balgarski pisatel.]

Добрев 2009: *Добрев, Ив.* (съст.). Академичен турско-български речник. София, Рива. [Dobrev 2009: *Dobrev, Iv.* (sast.) *Akademichen tursko-balgarski rechnik*. Sofia, Riva.]

Илчев 1974: *Илчев, Ст.* (отг. ред.). Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. София, Издателство на БАН. [Ilchev 1974: *Ilchev, St.* (otg. red.) *Rechnik na redki, ostareli i dialektni dumi v literaturata ni ot XIX i XX vek*. Sofia, Izdatelstvo na BAN.]

Кръстева 2003: *Кръстева, В.* Тълковен речник на турцизмите в български език. София, Скорпио. [Krasteva 2003: *Krasteva, V.* *Talkoven rechnik na turtsizmite v balgarski ezik*. Sofia, Skorpio.]

Милев и др. 2000: *Милев, Ал.* и др. Речник на чуждите думи в българския език. 5-о изд., допълнено и основно прераб. от чл.-кор. Е. Пернишка. София, Наука и изкуство. [Milev et al. 2000: *Milev Al. et al.* *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*. 5-o izdanie, dopalнено i osnovno prerab. ot chl.-kor. E. Pernishka. Sofia, Nauka i izkustvo]

РБЕ 1977–: Речник на българския език. Отг. редактори Кр. Чолакова и др. Т. 1–15. София, Издателство на БАН. [RBE 1977–: *Rechnik na balgarskiya ezik*. Otg. redaktori Kr. Cholakova i dr. Т. 1–15. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1977–.]

Стаменов 2011: *Стаменов, М.* Съдбата на турцизмите в българския език и в българската култура. София, Изток-Запад. [Stamenov 2011: *Stamenov, M.* *Sadbata na turtsizmite v balgarskiya ezik i v balgarskata kultura*. Sofia, Iztok-Zapad.]

Унджиев, Унджиева 1975: *Унджиев, Ив., Цв. Унджиева.* Христо Ботев – живот и дело. София, Наука и изкуство. [Undzhiev, Undzhieva 1975: *Undzhiev, Iv., Tsv. Undzhieva.* *Hristo Botev – zhivot i delo*. Sofia, Nauka i izkustvo.]

GHS 2002: *Grannes, A., K. R. Hauge, H. Süleymanoğlu*. A Dictionary of Turkisms in Bulgarian. Oslo, Novus Press.

Hony, Iz 1984: *H. C. Hony, F. Iz* (eds.). The Oxford Turkish-English Dictionary. Third ed. Oxford, Clarendon Press.

Steuerwald 1988: *Steuerwald, K.* Türkisch-deutsches Wörterbuch. 2. Aufl. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.

✉ *Проф. д.ф.н. Максим Стаменов*

Секция за общо и съпоставително езикознание

Институт за български език, БАН

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Prof. Maxim Stamenov, DSc*

Department of General and Contrastive Linguistics

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria